

ДО ЛІТОПІСУ БОЙОВИХ ДІЙ

УДК 94:355.48«1944»

© Валерій ГРИЦЮК

ВИНИЩУВАЛЬНО-ПРОТИТАНКОВА АРТИЛЕРІЯ В КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКІЙ НАСТУПАЛЬНІЙ ОПЕРАЦІЇ

Проаналізовано місце та роль винищувально-протитанкової артилерії в Корсунь-Шевченківській наступальній операції на оточення великого угруповання противника, здійснену радянськими військами взимку 1944 р. на Правобережній Україні.

Ключові слова: Друга світова війна, військова операція, Корсунь-Шевченківська наступальна операція, винищувально-протитанкова артилерія.

Яскравою сторінкою ратного подвигу радянських воїнів є Корсунь-Шевченківська наступальна операція. Її не обійшли своєю увагою науковці, ґрунтовний аналіз літератури з цього питання здійснений у спеціальному військово-історичному дослідженні [1]. Утім історія Корсунь-Шевченківської битви зберігає ще багато «білих плям». Зокрема, мало висвітленими залишаються питання застосування винищувально-протитанкової артилерії в операції, що і стало предметом наукового пошуку автора цієї статті.

Особливістю Корсунь-Шевченківської операції було те, що для здійснення деблокування оточеного угруповання німецьке командування залучило значно більшу, ніж це було раніше, кількість танкових дивізій і забезпечило чисельну перевагу в танках над силами трьох радянських танкових армій і ряду окремих танкових частин, задіяних в операції.

Аналіз угруповання винищувально-протитанкової артилерії під час планування й підготовки Корсунь-Шевченківської операції та гостра необхідність його посилення безпосередньо в ході бойових дій свідчить про недооцінку радянським командуванням значення цього виду артилерії для блокування й надійної ізоляції оточеного ворожого угруповання.

На початку 1944 р. до вищого тактичного з'єднання винищувально-протитанкової артилерії – бригади входило, як правило, три полки. Винищувально-протитанкові полки були батареиноного складу і мали по штату 6 батарей – по 4 гармати в кожній. Винищувально-протитанкова артилерія діючих на Правобережній Україні військ здебільшого завершила заміну 45-мм гармат на 57-мм та 76-мм. У 1-й та 2-й Українські фронти до операції планувалось залучити 17 полків винищувальної артилерії: 40

А – 2 вптап, 27 А – 1 вптап, 4 гв. А – 1 вптабр та 1 вптап, 53 А – 1 вптабр та 1 вптап. Крім загальновійськових армій, у 5-й танковій армії було чотири штатних винищувально-протитанкових полки. 6-та танкова армія була посилена одним винищувально-протитанковим полком, позаяк була сформована за п'ять днів до операції і штатної винищувально-протитанкової артилерії не мала. Ще один винищувально-протитанковий полк перебував в 5-му кавалерійському корпусі.

За даними, наведеними в таблиці 1 [складено за даними джерела 2], частка винищувально-протитанкової артилерії в арміях, задіяних на напрямках головних ударів фронтів, була невеликою. Найбільшою (17 %) вона була в 4-й гвардійській армії, найменшою (9 %) – в 53-й армії.

Таблиця 1

Армія	Ширина смуги (км)	Загальна кількість гармат	Кількість гармат ВПТА			Частка ВПТА у %
			57-мм	76-мм	Усього	
40 А	96,5	929	16	115	131	14
4 гв. А	20	592	24	78	102	17
53 А	72	829	19	53	72	9

Слід зазначити, що частини винищувально-протитанкової артилерії, які планувались до участі в операції, внаслідок втрат у попередніх боях мали значний штатний некомплект. Так, із 12 винищувально-протитанкових полків, приєднаних до армій 2-го Українського фронту, тільки два полки були цілком укомплектовані матеріальною частиною, 6 полків мали від 50 до 62 % належних по штату гармат і 4 полки менше 50 %. Більшість полків мала всього лише 40-60 % тягачів і 20-60 % вантажних автомобілів [2].

На початку наступу більшість винищувально-протитанкових полків в арміях додавалася стрілецьким дивізіям. Кожна армія, крім того, мала артилерійсько-протитанковий резерв у складі не менш ніж один полк. Резерви створювалися й у стрілецьких дивізіях, що діяли на напрямках головних ударів. Наприклад, артилерійсько-протитанковий резерв 69-ї гвардійської стрілецької дивізії (4-ї гвардійської армії) складався з 438-го винищувально-протитанкового артилерійського полку й окремого винищувально-протитанкового дивізіону [3, 47–53].

Характерною рисою в розподілі винищувально-протитанкової артилерії було прагнення командувачів армій якнайбільше наблизити протитанкові полки до частин піхоти. Це прагнення викликане тим, що винищувально-протитанкова артилерія могла швидше ніж інші види артилерії пересуватися в умовах бездоріжжя за піхотою і вчасно здійснювати вогневу підтримку її дій. Недоліком вважалося намагання деяких загальновійськових начальників ставити всю артилерію на пряму наводку. Це призводило до такого становища, коли групи підтримки піхоти фактично переставали існувати, вогонь із закритих вогневих позицій по танках застосовувався як виняток, а дивізійна артилерія й артилерія посилення зазнавали зайвих втрат. Завдання

знищення атакуючого противника перед переднім краєм не ставилося, і всі цілі покладаються на вогонь гармат прямою наводкою, що характеризувало технічну та тактичну неграмотність начальників, які допускали подібне [4].

Корсунь-Шевченківська операція почалася 24 січня 1944 р. бойовими діями передових батальйонів 4-ї гвардійської і 53-ї армій 2-го Українського фронту. Наступного дня перейшли в наступ головні сили цих армій. Ударне угруповання 1-го Українського фронту (40-ва і 27-ма армії) розпочали наступ 26 січня. У прорив були введені рухомі загони 5-ї гвардійської і 6-ї танкової армій. Просуваючись назустріч один одному, 28 січня загони з'єдналися в районі Звенигородки. До 3 лютого були створені внутрішній і зовнішній фронти оточення [5, 627–630].

Спроби противника прорватися ззовні до оточеного угруповання почалися з перших днів операції. Уже на світанку 27 січня ворог почав одночасні атаки з півночі і з півдня на ділянці Златопілля-Рейментарівка. Для сприяння 4-й гвардійській армії у відбитті танкового удару противника командувач фронту передав у її оперативне підпорядкування свій резерв – 2-гу винищувально-протитанкову артилерійську бригаду. Таким чином, на ділянці фронту Турія-Рейментарівка завдовжки майже 16 км було зосереджено загалом дванадцять полків винищувально-протитанкової артилерії (240 гармат). Зазначені полки збільшили середню щільність протитанкових гармат на цій ділянці до 15 гармат на 1 км фронту [6, 45–52]. Рішучий маневр винищувально-протитанкової артилерії сприяв успішному відбиттю контратак противника.

Менше був посилений винищувально-протитанковою артилерією правий фланг зовнішнього фронту оточення, зокрема ділянка 104-го стрілецького корпусу 40-ї армії. Для покращення становища командувач 1-го Українського фронту в період з 31 січня до 4 лютого перекинув на небезпечний напрямок із 38-ї армії 32-гу і 9-ту гвардійські винищувально-протитанкові артилерійські бригади. Перша з них була приєднана до 6-ї танкової армії і розташовувалася в районі на захід від Звенигородки, друга до 4 лютого ще не встигла цілком зосередитися й одним полком (328-м) зайняла оборону в районі Чижівка, іншим (330-м) – Виноград [7, 354–357]. Своєю чергою командувач 40-ї армії перекинув на ділянку 104-го стрілецького корпусу в район Тинівки 317-й гвардійський полк 28-ї винищувально-протитанкової артилерійської бригади РК [8, 16–28].

Наступ противника на цій ділянці розпочався 4 лютого. Близько 200 танків, підтриманих значною кількістю літаків, атакували в напрямку Тинівки, Вотилівки, де розгорілися запеклі бої. Підступи до Тинівки й Павлівки прикривалися частинами 104-го стрілецького корпусу, посиленими 317-м гвардійським винищувально-протитанковим артилерійським полком. Бойовий порядок полку був побудований у два ешелони. Батареї першого ешелону розгорнулися уздовж залізниці, другого – безпосередньо на підступах до Тинівки, перекриваючи дороги, що йшли з півдня. Другий ешелон був віддалений від першого на 3 км, що унеможливило вогневий зв'язок між ними. Після запеклого бою з переважаючими силами противника решта бійців полку змушені були відійти [8, 16–28].

У ході прориву оборони німці головне значення надавали танкам «Тигр». Ці бойові машини рухались попереду бойового шикування, викликали на себе вогонь,

засікали вогневі точки та відходили назад, а потім із дистанцій 2 – 2,5 км «знищували» радянські танки й особливо протитанкову артилерію [9, 55–56].

Німецьке командування з метою нарощування зусиль для деблокування групи Штеммерманна (так у німецьких документах називались оточені в районі Корсунь-Шевченківського війська) на вузьких ділянках фронту створювало потужні танкові групи до 3 – 4 танкових дивізій із засобами посилення. Так, на ділянку Виноград-Ризіно (13 км) додатково до діючих трьох танкових дивізій (16-та і 17-та танкові дивізії і танкова дивізія СС «Адольф Гітлер») було перекинуто 1-шу танкову дивізію, 506-й окремий батальйон танків Т-VI і два дивізіони самохідних гармат. Противник мав намір силами більш як 300 танків завдати удару в напрямку Лисянки.

Разом із тим частини 11, 13 і 14-ї танкових дивізій (250 танків) були перекинуті в район Єрки, щоб завдати удару також у напрямку на Лисянку [9, 54]. Одночасно з цим командування оточеного угруповання стягало в район Стеблева великі сили військ для нанесення зустрічного удару через Шендерівку на Лисянку.

Розгадавши замисел противника, командування 1-го і 2-го Українських фронтів почало спішно підтягувати на небезпечний напрямок стрілецькі війська, артилерію й інженерні частини. Було здійснено значне перегрупування артилерії, в тому числі з Резерву ВГК, фронтів та завдяки зняттю артилерійських частин з інших ділянок фронту [11, 359]. Насамперед були вжиті заходи для створення більш щільної системи протитанкових районів, основою яких були винищувально-протитанкові полки і бригади. Усього до 6 лютого на ділянці Охматів-Лебедин завдовжки близько 100 км було зосереджено шість винищувально-протитанкових артилерійських бригад (два полки 9-ї гвардійської і 32-га 1-го Українського фронту, 2, 11, 31 і 33-тя 2-го Українського фронту) і не менш як 14 окремих винищувально-протитанкових артилерійських полків (з урахуванням винищувально-протитанкових артилерійських полків танкових армій, які діяли в цьому районі). Таким чином на зовнішньому фронті оточення було зосереджено не менш ніж 30 полків винищувально-протитанкової артилерії, тобто в середньому на кожні 3,3 км припадало по одному полку [6, 45–52]. Ще шість винищувально-протитанкових полків були задіяні на внутрішньому фронті оточення.

Особливо високою була концентрація винищувально-протитанкової артилерії на ділянці Звенигородка-Лебедин 2-го Українського фронту, де відстань між внутрішніми і зовнішніми фронтами оточення була найменшою. Тут були зосереджені три винищувально-протитанкові артилерійські бригади (2, 11 і 31-ша). Поліпшилася обстановка і на ділянці 1-го Українського фронту. Якщо у відбитті першого удару танків противника 4–5 лютого на ділянці Русалівка-Ризіно діяв фактично тільки один винищувально-протитанковий артилерійський полк (317-й гвардійський), а в напрямку Лисянки – два полки, то в період боїв 11–12 лютого на цій ділянці було зосереджено чотири винищувально-протитанкові бригади (9-та гвардійська, 24, 28 і 32-га), у складі яких нараховувалося 12 полків [2].

Висока концентрація винищувально-протитанкової артилерії та створення протитанкових районів на напрямку головних ударів танкових угруповань ворога

стали одними із головних чинників недопущення прориву основних сил противника до оточених військ.

У Корсунь-Шевченківській операції радянські війська одержали більш значне посилення винищувально-протитанковою артилерією, ніж у Сталінградській операції. Так, якщо під час відбиття удару котельниковського угруповання противника війська 51-ї армії Сталінградського фронту мали лише чотири винищувально-протитанкових артилерійських полки, то під Корсунь-Шевченківським армії, що діяли на зовнішньому фронті оточення, підсилювалися двома-трьома винищувально-протитанковими артилерійськими бригадами і такою ж кількістю окремих полків. Наявність таких сильних засобів і їхнє вміле використання стали одним із вирішальних факторів досягнення успіху у відбитті ударів великих танкових сил противника [10].

Характерним для Корсунь-Шевченківської операції був також рішучий і своєчасний маневр винищувально-протитанковими полками і бригадами, чим успішно паралізувалися численні спроби ворога створити рішучу перевагу в силах на напрямку, обраному для удару, за рахунок маневру танковими дивізіями. Маневр артилерією в ході операції відбувався в дуже несприятливих метеорологічних умовах. Відлига й бездоріжжя ускладнювали рух артилерійських полків не тільки по полях, але і по дорогах. Вкрай складно було здійснювати підвіз боєприпасів і пального [11, 353–358].

У ряді випадків командири винищувально-протитанкових бригад та полків, одержавши наказ на марш в інший район, не могли оперативно приступити до його виконання, тому що їхні полки перебували в бойових порядках піхоти й не могли бути зняті з позицій на очах у противника. Так сталося, наприклад, з 9-ю гвардійською бригадою, командир якої о 15.30 1 лютого одержав наказ залишити займаний рубіж. Однак полки цієї бригади перебували на передньому краї, і зняти їх із позицій удалося тільки з приходом темряви [12, 11–13].

У боях з оточення і знищення угруповання противника в районі Корсунь-Шевченківського частинам винищувально-протитанкової артилерії дуже часто доводилося самотійно вести бій і з танками, і з піхотою противника. На першому етапі операції, коли ще не було суцільного внутрішнього і зовнішнього фронтів оточення, винищувально-протитанковим артилерійським полкам і бригадам часто доводилося першими вступати в бій без організованої взаємодії зі стрілецькими частинами й утримувати зайняті райони до підходу загальновійськових з'єднань (2-га винищувально-протитанкова артилерійська бригада – у районі Шполи й ін.). Також їм траплялося самотійно вести бій і з ударними угрупованнями противника, що проривалися в глибину оборони через бойові порядки піхоти. Усе це потребувало від винищувально-протитанкових частин уміння вести бій одночасно і з танками, і з піхотою, безупинного ведення активної розвідки і наявності постійної безпосередньої бойової охорони. Слід зазначити, що частині німецьких військ удалося прорватись з оточення [13].

11 лютого противник зробив чергову, найбільш серйозну спробу прорватися до оточеного угруповання. Після підтягнення до зовнішнього фронту оточення

8-ми танкових і 6-ти піхотних дивізій, ворог спробував здійснити прорив у вузькій (14 кілометрів) смузі фронту чотирма танковими (танкова дивізія СС «Адольф Гітлер», 17-та, 1-ша, 16-та) і двома піхотними (34-та, 198-ма) дивізіями з району Ризино в напрямку на Лисянку [13]. На ділянці прориву радянські стрілецькі полки та частини артилерії не відступили й були знищені на позиціях. У 6-й танковій армії до кінця 11.02.44 залишилося 70 танків [14, 95]. Оточене угруповання завдало зустрічного удару з району Корсунь–Шевченківський на Стеблів – Шендерівку.

Прорив військ противника викликав занепокоєння Ставки Верховного Головнокомандування. 12 лютого І. В. Сталін поклав керівництво всіма військами на внутрішньому фронті оточення на І. Конєва, а командувач 1-го Українського фронту М. Ватутін був відправлений із району проведення операції під Шепетівку. Г. Жуков дістав суворе стягнення й директивою Ставки за № 220022 був усунутий від загального керівництва операцією та призначений відповідальним за недопущення подальшого прориву німців на зовнішньому фронті [15].

До 15 лютого танкові частини генерала Хуббе наблизилися до Лисянки, а війська Штеммерманна вели бій за села Петрівська Гута та Комарівка. Відстань між деблокуючим та оточеним угрупованнями зменшилася до 5-7 км. Прорив з кільця відбувся за складних погодних умов (різке зниження температури та хурделиця) у ніч проти 17 лютого. На ділянці майже 4 км у прорив пішло близько 50 тисяч вояків Вермахтута СС. Бойовище було жахливим. У ході прориву загинув і сам В. Штеммерманн. Радянські джерела повідомили про повне знищення оточеного угруповання (55 тис. осіб убитими та 18 тис. полоненими), проте це не відповідає дійсності.

Е. Манштейн повідомляє, що з оточення вирвалось 30–32 тис. осіб [16, с. 523]. «...Манштейну вдалося вивести із котла близько 35 тис. чол., але втрати, особливо артилерії, були величезні. Більшість гармат змушені були кинути на дорогах», – відзначає колишній генерал німецької армії Ф. фон Меллентін [17, 334]. Про це повідомляє і Тіппельськірх: «Оточені корпуси змушені були залишити всю важку зброю, артилерію і більшу частину спорядження й останнім відчайдушним кидком пробитися до своїх військ. Із оточення вийшло лише 30 тис. осіб» [18]. О. Лисенко в роботі «Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – 1945» зазначає: «Майже 50 тисяч солдатів та офіцерів Вермахту було вбито й поранено. Усього 30 тис. гітлерівців ціною неймовірних зусиль зуміли вирватися з кільця, залишивши всю важку зброю» [19]. Сучасний український дослідник Корсунь-Шевченківської операції А. Сало за удокументованими даними фіксує перебування в базових таборах для «оточенців» під Уманню близько 30 тис. німецьких вояків [1].

Питання кількості німецьких військ, яким удалося вирватися з оточення, безпосередньо пов'язане з питанням кількості втрат. Радянська сторона заявила про 55 тис. убитих та понад 18 тис. полонених. Однак вивчення документальних матеріалів, у яких обліковані поховання німецьких солдатів, викликають сумнів стосовно втрат німців. Загалом у районі активних бойових дій зі знищення оточеного корсунь-шевченківського угруповання відразу після подій обліковано понад 10 тис. похованих німецьких вояків. За організацію робіт щодо масового поховання

солдатів та впорядкування могил голова Корсунь-Шевченківської районної ради був представлений до нагородження бойовим орденом Червоної Зірки [20].

Підсумовуючи розглянуті у статті питання, варто зазначити, що реальна бойова практика вимагала від радянського командування збільшення чисельності протитанкових засобів під час оточення та блокування ворожого угруповання. Загальна чисельність винищувально-протитанкових полків у ході операції була збільшена більш ніж у два рази порівняно із запланованою (з 17 до 36). У маневрених формах бою, особливо характерних для Корсунь-Шевченківської операції, у винищувально-протитанкової артилерії не було часу на підготовку укриттів для особового складу, гармат і засобів тяги. Противник перед початком танкової атаки прагнув ударами з повітря придушити насамперед протитанкову артилерію й завдати їй значних втрат.

Загалом винищувально-протитанкові частини, незважаючи на високу напругу боїв і винятково важкі метеорологічні умови, засвідчили в Корсунь-Шевченківській операції зразки високої бойової майстерності, мужності й стійкості в бою. Військами 1-го і 2-го Українських фронтів був використаний і розвинутий досвід застосування винищувально-протитанкової артилерії під час оточення й ліквідації великих угруповань німецьких військ, зокрема вже в березні – квітні 1944 р. [13].

Джерела та література:

1. Сало А.Я. Застосування військ (сил) в операції на оточення (за досвідом Корсунь-Шевченківської операції 1944 р.): дис. ... кандидата іст. наук: 20.02.22 / Сало Анатолій Якович. – К., 2005. – 277 с.
2. Истребительно-противотанковая артиллерия в Великой Отечественной войне. – М.: Воениздат, 1957. – 416 с.
3. Глебов Д.Е. Гвардейцы на переднем плане // Корсунь-Шевченковская битва. – К.: Политиздат Украины, 1989. – С. 47–53.
4. Казаков К.П. Всегда с пехотой, всегда с танками. Военно-исторический очерк о боевых действиях артиллерии в крупнейших операциях Великой Отечественной войны. – М.: Воениздат, 1973. – 296 с.
5. Жуков Г.К. Спогади і роздуми / Григорій Костянтинович Жуков; [пер. з рос. А.Н. Шевченко, А.А. Стася, Г.Г. Кулиничя]. – К.: Політвидав України, 1985. – 841 с..
6. Терещенков Н. Корсунь-Шевченковская операция в цифрах // Военно-исторический журнал. – 1967. - №7. – С. 45–52.
7. Советская артиллерия в Великой Отечественной войне 1941 – 1944 гг. – М.: Воениздат, 1960. – 800 с.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 23, Ч1. – Спр. 759.
9. Центральний архив Министерства обороны Российской Федерации (далі – ЦАМО РФ). – Ф.236. – Оп.2673. – Спр.324.
10. Огнев В. О. Дії артилерії в Корсунь-Шевченківській операції (24.01 – 17.02.1944 року) // Роль і місце Корсунь-Шевченківської наступальної операції в звільненні

- Правобережної України. – Корсунь-Шевченківський: Корсунь-Шевченківський державний історико-культурний заповідник. – 2004. – С. 44–56.
11. Сало А.Я. Тилове забезпечення Корсунь-Шевченківської операції 1944 р. // Труды академії. – 2005. – №58. – С. 353–358.
  12. Телегин А.В. В сложных условиях (Действия артиллерии в Корсунь-Шевченковской операции)// Военный вестник. – 1964. – №2. – С. 11-13.
  13. Operations of Encircled Forces. German Experiences in Russia. — Department of the Army, Washington, DC 1952.
  14. Строева А.Т. Шестая танковая и ее командарм / Строева А.Т. – К.: Молодь, 2000. – 208 с.
  15. ЦАМО РФ. – Ф. 132-А, оп. 2642, спр. 13, арк. 201–202.
  16. Манштейн Э. Проигранные победы. Личные записки генерала Вермахта / Эрих фон Манштейн; [пер. с англ. Т.М. Шуликовой]. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2009. – 575 с.
  17. Меллентин Ф.В. Танковые сражения 1939–1945 гг. Боевое применение танков во Второй мировой войне / Ф.В. Меллентин – М.: Издательство иностранной литературы, 1957. – 304 с.
  18. Типпельскирх К. История Второй мировой войны / К. Типпельскирх [пер. с нем]. – М.: Издательство иностранной литературы, 1956. – 605 с.
  19. Лисенко О.Є. Корсунь-Шевченківська битва // Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941 – 1945. – К.: “Книга Пам'яті України”, 2000. – С. 323.
  20. ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 349. – 198 арк.; Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 350. – 130 арк.

© Валерий ГРИЦЮК

ИСТРЕБИТЕЛЬНО-ПРОТИВОТАНКОВАЯ АРТИЛЛЕРИЯ В КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКОВСКОЙ НАСТУПАТЕЛЬНОЙ ОПЕРАЦИИ

Проанализировано место и роль истребительно-противотанковой артиллерии в Корсунь-Шевченковской наступательной операции по окружению крупной группировки противника, проведенной советскими войсками в 1944 г. на Правобережной Украине.

Ключевые слова: Вторая мировая война, военная операция, Корсунь-Шевченковская наступательная операция, истребительно-противотанковая артиллерия.

© Valery GRITSJUK

FIGHTER ANTITANK ARTILLERY IN THE KORSUN-SHEVCHENKIVSKY OFFENSIVE

The article analyses the place and role fighter antitank artillery in the Korsun-Shevchenkivsky offensive operation on the environment of a large group of enemy carried out by Soviet troops in 1944, on the right Bank Ukraine.

Key words: world war II, the military operation, Korsun-Shevchenko offensive fighter antitank artillery.